

Seljuklarda wezirlik we onuñ döwletdäki roly

Category: Kitapcy, Taryhy makalalar

написано kitapcy | 22 января, 2025

Seljuklarda wezirlik we onuñ döwletdäki roly SELÇUKLULARDA VEZİRLİK KAVRAMI ve DEVLET İÇERİSİNDE Kİ ROLÜ

Hükümdar tarafından “Menşur-ı Vezaret”[1] ile tayin olunan ve hükümdardan sonra ki en yüksek yetkiye sahip olan kişiye Vezir denmektedir. Vezirlik kavramının ilk ortaya çıkışından, Selçuklu devletlerinde ki yeri ve mahiyetine değinilmek istenilen çalışmamızda, Özellikle Vezirlik kavramının Tarihsel süreç içerisinde ki mahiyetine değinilecek, ardından Selçuklu devleti içerisinde meydana gelen birtakım hadiselerde vezirlerin oynadığı rol incelenmeye çalışılacaktır. Zira hükümdardan sonra ki en yetkili kişi niteliğinde olan bir görevlinin bu görevin gerekliliklerini nasıl karşıladığı ve yetki sınırları açısından ne denli etkili kullanabildiği konusu oldukça mühimdir. Ayrıca bilinmelidir ki özellikle taht kavgalarında devlet içerisinde ki alim ve ilim ehli kişilerin olduğu kadar, Vezirlerin de tesirleri oldukça önemli bir vaziyet arz eder.

1. Vezirlik Kavramı

İleride kurumun ortaya çıkış vakti meselesinde de görüleceği gibi, kelimenin kökeni konusunda da çeşitli ihtilaflar bulunmaktadır. Vezir kelimesinin, Farsça “v,z,r” kökünden gelerek Arapça olarak kullanılan bir kelime haline gelmiş olması muhtemeldir. “Ağır yük, Yüklenmek” anlamlarında kullanılması, onun bir nevi devlet içerisinde ki görevine de bir atıf niteliği taşımaktadır. Zira hükümdarın bir çok sorumluluk ve yükleri, Vezir tarafından taşınıp halledilmesi bu görüşü destekler niteliktedir[2]. Kavramın bir meslek olarak ortaya çıkışı ise bir çok farklı görüşler bulundurmakla

birlikte Abbasiler'e, Sasani kökenli olarak geldiği görüşü hakimdir. Hz. Muhammed döneminde de, ondan sonrasında da halifelerin kendilerine yardımcı kişiler aldıkları bilinmektedir.[3] Emeviler'de Vezir kavramı bir meslek olarak geçmemiş olsa dahi bu sorumluluğu üstlenmiş kişiler bulunmaktaydı.[4]

Nitekim Vezirlik Abbasi Halifeliği sınırları içerisinde yükselmiş ve daha sonra Şii Büveyhiler, Samaniler, Selçuklular gibi sadece Arap değil, Türk kökenli devletler tarafından da kullanılan bir kurum haline gelmiştir. Selçukluların özellikle Dandanakan zaferinden sonra ki devletleşme süreçlerinde yoğun şekilde görülen "İrani" adetler, Vezirlik müessesesine de yansımıştır. Zira Gazneliler, Samaniler ve Karahanlılar gibi diğer devletlerle sürekli olarak bir siyasi münasebet içinde olmaları, Selçuklu vezirliğinin kimliğinin onlara dayanmasında etkili olmuştur. Devlet teşkilatının en üst kurullarından olan Büyük Divan'da[5] görüşülen ve karara bağlanan işlerde vezirlerin rolü büyüktür.

1.2. Selçuklularda Vezirlik Müessesesi ve Görevleri

Selçuklularda, Menşur-ı Vezaret ile göreve başlayan vezir yasama, yürütme ve yargı yetkilerini elinde bulundurmakta olup, Hükümdarın vekili sıfatını taşıyordu. Devlet içerisinde ki tüm idareyi sorunsuz şekilde ilerletmek ve mali konular dahil her alanda devletin politikalarını geliştirmekle yükümlüdür. Devlet adına alınması gereken tedbirleri ve gerek ekonomik gerekse siyasi hamleleri planlayıp hayata geçirmekle görevlidir.[6]

Vezirlik alametleri; altın divit[7], taç veya külahtır. Çalıştıkları yere "Daru'l vazara veya dergâh-ı vazara" denilmiştir. Vezir buraya başında destâr[8] ve üzerinde hil'at ile gelir.[9] Selçuklu vezirlerinin diplomatik ve mali konularda iyi eğitim almış olmalı, özellikle sultana bağlılığını kanıtlamış güvenilir birisi olmalıydı. Hükümdar yerinde bulunmuyorken gerekirse savaş kararları almalı ve orduyu sefere yollayabilmeliydi. Onun meşguliyetli olduğu

zamanlarda halkın şikayetlerini dinleyip çözüm üretmek en önemli görevlerinden biriydi.[10]

Vakıflar, camiler ve medreseler vezirin müsaadesiyle kurulur, kadı adaylarını belirler; muktasıpları (ahlak zabıtası, ölçü amiri) atar; ulemaya sağlanan iktalarla ilgilenir.

Devletin hem mali hem de siyasi sıkıntılara yol açacak kararlar almasına engel olmaya çalışır. Halkın içinde ki huzur ve refahın her daim nabzını tutar ve bunu iyileştirme yönünde sosyal çalışmalar yapar.[11] Büyük Divana başkanlık eden Baş Vezir, geri kalan dört divanı (Vezaret Divanı, İstifa Divanı, Tuğra Divanı, İşraf Divanı, Arz'ül Ceyş Divanı) da yönetmekle yükümlüydü.[12] Vezir bu divanlarda devlet adına kararlar alabilir ve münakaşa edebilirdi. Hizmetlerinin karşılıkları genellikle ikta şeklinde veriliyordu. Ayrıca hem maaş hem de savaş ganimetlerinden pay alıyorlardı.[13]

Vezir, kendisine verilen yetkiler kapsamında yeni kanunlar çıkarabilir, adli konularda hükümler verebilirdi. Divanları ve devlet dairelerini denetleyebiliyorlardı. Çıkması muhtemel karışıklık veya yolsuzluklara karşı önlem alması gerekliydi. Ayrıca başka ülkelerden gelen elçilerle hatta yabancı hükümdarlarla dahi görüşüp onlarla hükümdarın vekili sıfatı ile münakaşa ederdi. Her şeyden önemlisi hükümdara her zaman yakın olmak ve gerek seferlerde gerekse sarayda ki faaliyetlerinde mutlaka yanı başında bulunuyorlar, onunla elzem görülen her konuda görüşlerini paylaşıyorlardı.[14]

Selçuklu devletlerinde ki Vezirlik kurumu, kısaca Hükümdarın yükümlülüklerini en aza indiren ve yönetim konusunda ki birçok konuda hükümdarın görevlerini daha detaylı biçimlerde halledebilen bir kurumdu. Onun vekili olarak devletin ilerlemesi ve genişlemesi adına önemli kararlar alabiliyorlar, iç işlerinde adli, sosyal ve mali konularda gerekli gördükleri tedrisatları gerçekleştirme hakkına sahip oluyorlardı. Başkanlık ettikleri Divanlar sayesinde ise devleti daha çok ilgilendiren siyasi konularda fikirleri dinleyebiliyor, yeni askeri kararlar alabiliyor ve belirli atamalar yapabiliyordu.

2. Bazı Önemli Selçuklu Vezirleri ve Devlet İçerisinde ki

Faaliyetleri

Büyük Selçuklu ve Anadolu Selçuklu devletleri içerisinde belli başlı bir çok vezir bulunmaktaydı ki, devletin hemen her alanında ki faaliyetleri ile öne çıkmışlardı. Vezirlik ihtişamının yükselişte olduğu bir dönem olan Büyük Selçuklu dönemi bu açıdan önemli isimler taşımaktadır. Kündüri, Nizamülmülk ve Tacülmülk gibi vezirlerin etkin olduğu dönemin yanı sıra Türkiye Selçuklularında'da yaklaşık 23 vezir bulunmaktaydı.[15]

2.1. Amid el-Mulk el-Kündüri

Selçuklularda vezirlerin bir çoğu İran ve Gazne kökenliydi. Bunun sebebi hem vezaret kurumunun bu sınırlar içerisinde ki devletler tarafından uygulanmasında ki tecrübe, hem de İranlıların mali ve idari işlerde ki zekalarının yatkınlığıydı. 1024'de Nişabur'da doğan Kündüri, Tuğrul Bey'in burayı fethetmesi sonrası ilmi kuvveti sebebiyle onun hizmetine girdi.[16] Halife ile Tuğrul Bey arasında ki irtibatlarda hem dili hem de siyasi zekası ile öne çıktı. Göreve Haciblik olarak başlayan Kündüri, daha sonra bir rivayete göre Tuğrul Bey'in istediği bir kıza aşık olduğundan ötürü Sultan tarafından hadım edildi.[17] Fakat buna rağmen Sultanın gözünden düşmemiş, aksine yükselmeye başlamıştır. Halifelik ile Selçuklu devleti arasında ki yazışmalara ve münasebetlere her zaman ön ayak olmuş, Görevde kaldığı 8 sene boyunca Sultanın baş danışmanı olarak görevde kalmıştır. Melikşah'ı ikna ederek Rafizi olanlara hutbelerde beddua edilmesini sağlamıştır ve bu gibi İslami kollların yayılmasına engel olmaya çalışmıştır. Ayrıca Halifenin kızı Seyyide Hatun ile Tuğrul Beyin evliliği hususunda Bağdat'da önemli icraatler yapmış[18] ve bu evlilik için Halifeyi ikna etmiştir.

Eşarilik[19] ve Rafızilik[20] mezheplerine karşı düşmanca bir tutum gösteren Kündüri, Hanefiliği yükseltmek istiyordu. Fakat bu görüşlerinden ötürü devlet ve halk içerisinde ki bu mezheplere sahip ilim ehli kimseler devleti terk etmeye başlamıştır. İhtilaflar artmaya başlamış ve kendi sonunu

hazırlamıştır. Zira Kendisinden sonra gelecek olan Nizamülmülk'ün Nizamiye medreselerine Eşarilik temel olacaktır. Tuğrul Beyin ölümünün ardından Çağrı Bey'in oğlu Süleyman'ı tahta çıkarmaya çalışmış, daha sonra Nizamülmülk bu sebepten Sultan Alparslan'ı kışkırtarak onu teslim almak istemiştir. Merv şehrine sürülen Kündüri, 1 yıl sonra Alparslanın emiriyle öldürüldü. Kündüri, devletin ilk dönemlerinde Abbasi halifeliği ile Selçuklu devleti arasında ki münasebetlerde ki rolü ile, Selçukluların İslam Halifeliği konusunda ki ilerlemesine büyük faydalar sağlamıştır. Fakat mezhepler ve devlet içerisinde ki dini konulara olan bazı görüşleri hasebiyle karışıklıklara neden olarak, kendisinden sonra mezhep kavgalarının artmasına sebep olmuştur.

2.2 Nizamülmülk[21]

Tus şehrinde doğan Nizamülmülk'e bu lakabını Abbasi Halifesi verdi. Selçukluların Horasan'ı ele geçirmesinden sonra onların hizmetine girdi. Horasan valisinin yanında memur oldu ve gösterdiği başarılarından ötürü Alpaslan'a tavsiye edildi.[22] Alpaslan'ı eğittiği sıralarda halife tarafından Nizamülmülk ünvanını aldı. Tuğrul Bey öldüğünde Horasan'da yöneticilik yaptı. Alpaslan'ın tahta çıkıp Kündüri'yi azletmesinden sonra onun veziri konumuna geldi ve büyük bir yetki sahibi oldu. Bu dönemde Nizamiye medreseleri kuruldu ve yüksek bir öğrenim kurumu haline geldi.[23]

Şüphesiz Nizamülmülk gibi geniş ve derin bilgilere sahip olduğumuz bir şahsiyetin, faaliyet gösterdiği ve etkin olduğu tüm vechleri belirtmek oldukça zordur. İktâ sistemini geliştirerek hem ordunun hem de halkın kazanmasını sağladı. Böylece halkın refahını arttırdı.[24] Vezirlik Müessesesinin gereği olarak onun özellikle devlet içerisinde yaptığı görevler, zamanla kıskanılmasına ve başarısızlığının istenmesine sebep olmuştur. Sultan Melikşah[25] ile dostluğu oldukça iyi durumda olan Nizamülmülk, özellikle Melikşah'ın eşi Terken Hatun ile yaşadıkları gerginlikler sebebiyle son dönemlerinde bir çok entrika ile meşgul olmuştur. Ömer Hayyam

ile birlikte çalışmış ve yeni bir rasathane inşa etmiştir.1092'de Meşhur Siyaset ve Yönetim Rehberi "Siyasetname" kitabını tamamlamıştır. Dönemin en önemli isimlerinden 1090'da Alamut kalesini mesken edinerek buradan Selçuklu devletine zarar veren Hasan Sabbah[26], Nizamülmülk'ün en büyük düşmanlarından birisi olmuştur.[27] Siyasetname ile devlet teşkilatlanmasını düzenleyip, İlim, Bilim, Hadis ve Mutasavvıf yanıyla da her türden kesime hitap eden Nizamülmülk, Terken Hatun ile sorunlar yaşamaya başladı. Zira Terken Hatun tahta oğlu Tapar'ı tahta geçirmek istiyordu. Ayrıca Tacülmülk'ü de onun yerine Baş Vezir yapmak istiyordu.[28] Urfalı Mateos'a göre Melikşah Terken Hatun tarafından zehirlendi.[29] Onun ölümünün ardından Tacülmülk göreve geldi. Nizamülmülkün yerleştirdiği devlet adamları birer birer atılmaya başlandı. Zamanla yükselen mertebesi ve kudretinden ötürü Sultan Melikşah kışkırtmalara kulak vererek Nizamülmülk'e haddini aştığını belirtti.

Nizamülmülk ise onun kendisine bağlı olduğunu ve ona gelecek bir zararın Sultanın kendisine zarar vereceğini söyledi. 1092 yılında Suhne köyünde Ebû Tâhir-i Errânî isimli bir bâtinî fedâîsi tarafından öldürüldü ve cenazesi İsfahan'da defnedildi.[30] Nizamülmülkten sonra oğulları Fahrülmülk, İmâdülmülk, Müeyyidülmülk, İzzülmülk ve Ziyâülmülk ile torunlarından bir kısmı Büyük Selçuklular'a ve Abbâsîler'e vezir olmuştur. Selçuklu devletinin bu ilk ve görkemli döneminde yaptığı icraatlarla öne çıkan Nizamülmülk, cesur, zeki ve ilim irfan sahibi bir devlet adamıydı. Dostluğu ile özellikle Alp Aslan ve Melikşah dönemlerinde Selçuklu Kültür ve Medeniyetinin gelişmesine ön ayak oldu. Hoşgörü ve disiplinli yapısıyla yüksek nitelikli zekasını devletin gerek Halifelikle, gerekse Batınilerle olan münasebetlerine yön verdi.

3. Anadolu Selçuklu Devletinde Vezirlik

Teşkilatlanma olarak Büyük Selçuklu devleti ile hemen hemen aynı özellikler gösteren Anadolu Selçuklu Devleti Vezirliği,

Süleyman Şah'ın İznik zaferinden itibaren başlamış ve bölgeyi fethederken bir yandan da mali, idari ve hukuki işler için İran asıllı vezirler göreve getirilmiştir. Vezir maaşını yine İktalar ve Savaş ganimetlerinden almaktaydı. Divan'a başkanlık eder ve yabancı devlet elçilerini ağırlardı. Yine onlara savaş açabilir veya barış yapabilirdi. Nitekim Batı'da Bizans, Doğu'da Moğol derken bir çok tehlike ve yıkılma süreci ile yüz yüze kalan Anadolu Selçukluları, kimi zaman vezirler sayesinde bu yıkımı önlemiş, kimi zaman hızlandırmıştır. Vezirlik dönemin sonlarına doğru zayıflamaya başlamış, çaba gösteren devlet adamları başarısız olmuştur.[31] Vezirlerin seçiminde Selçuklu soyundan gelmeleri önemliydi. Fakat özellikle Köseadağ savaşından sonra bu durum İlhanlılar lehine gelişmiş ve devlet yönetiminde başka devletlerin sözü geçmeye başlamıştır.

Müineddin Süleyman, Moğollar ile barış yaparak, onlara dayalı bir sistem oluşturmuş, ayrıca devlet içerisinde ki rakiplerini de bertaraf etmiştir. 15 Yıllık bir süre boyunca devletin mukavemet etmesini kolaylaştırmıştır.[32]

Yine bu dönemde Gulam kökenli bir devlet adamı olan Celaleddin Karatay'ın faaliyetleri oldukça önemlidir. I. Alaeddin Keykubat döneminin önde gelen isimlerinden olan Karatay, devlet içerisinde bir çok görev almış ve II. Gıyaseddin ile birlikte Babailer Ayaklanmasında bulunmuştur. Onun ölümü sonrası ortaya çıkan taht kavgaları ve karışıklık döneminde ülkeyi diğer emirlerle birlikte idare etmiştir.[33] Son dönemde özellikle İlhanlıların devlet teşkilatı üzerinde ki tesirleri artmış ve Sahip Mühezzibüddün, Şemsettin İsfahani, Fahreddin Kazvini gibi isimler onlar tarafından gönderilmiştir. Bunlardan İsfahani, Sultanı yerinden edip tahta geçmiş, Kaznivi kendisini iyi karşılamadığı için Sultan Mesud'u azarlamıştır.[34]

Bir Vezir, devletin içerisinde bulunduğu şartlarla kıyas edildiğinde özellikle son dönemlerde büyük bir mücadele ile karşılaşmak kaçınılmazdır. Moğolların tahakküm kurduğu yıllarda ülkeyi idare etmeye çalışmak, verilen ağır vergilerin altında ezilmeden halkın refahını dengede tutmak şüphesiz taht kavgalarından vakit bulamayan hükümdarlardan çok Vezirlerin

göreviydi.[35] Süleyman Pervane örneğinde ki gibi, devlet olağanüstü şartlar altında ayakta tutulmaya çalışılmış ve muvaffakiyetleri ihtimallere bağlanmıştır. Bizans'ın Batı'dan sınırlarda ki uç beyliklerine baskısı, devlet yönetiminin içerisine girerek zayıflatma politikası gütmesi karşısında Vezirlik müessesesi devletin var olup olmaması hususunda ki en etkin kurum olmuştur.

■ SONUÇ

Vezirlik müessesesi, Ortaya çıkışından itibaren etkili olduğu her devlette bir çok etkide bulunmuştur. Bu etkiler bazı zamanlar devletin ilerlemesi ve gelişmesi adına olurken, bazı zamanlar devletin yıkılmaması ve ayakta kalabilmesi yönünde olmuştur. Müessese, var oluşunda ki görevi gereği hükümdarın baş danışmanı olarak görev yaptığından ötürü, bu kurumun başarısı hükümdarın başarısı sayılmış, bu da dolaylı olarak devletin başarısı haline gelmiştir. Emeviler'den Abbasiler'e, oradan da Selçuklular, Karahanlılar, Gazneliler gibi bir çok Türk veya Türk-İslam devletine kılavuzluk edecek devlet adamlarının görev yaptığı kurum, Selçuklular'da ki en önemli etkisini Sultan Melikşah zamanında göstermiştir.

Nizamülmülk ve onun siyaset, idare, hukuk, ilim, fen ve askeri alanda ki kabiliyetleri şüphesiz Büyük Selçuklu İmparatorluğunun bir cihan devleti olma yolunda ki en büyük yardımcısı olmuştur. Hükümdarın görevlerini ve sorumluluklarını üstlenen, onun yerine savaş kararları alan, idari kararlar verebilen, Divan teşkilatının yönetimini sağlayarak devlete hem sosyal hem siyasi açıdan destek veren Müessese, Türkiye Selçukluları devrinin sonlarına doğru iyiden iyiye zayıflamıştır.

Güçlü devlet adamlarının elinde olmasının yanı sıra, bu devlet adamlarının neredeyse tamamının Moğol gücü ile bu mevkilere gelmiş olması, zamanla devleti içten içe zayıflatmakta etkili olmuştur. Selçuklu Devletlerinde ki etkinliği bakımından Vezirlik, Devletin yükselişine yaptığı mühim katkıyla ve yine Tarih sahnesinden çekilişine yaptığı katkıyla, devlet

teşkilatının en önemli müessesesi olmuştur.

İbrahim KÖSEMAN,

Malatya İnönü Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü.

■ KAYNAKÇA

- ◆ TURAN, Osman, "Selçuklular Zamanında Türkiye", Ötüken, 2018
- ◆ DEMİR, Mahmut, "Türkiye Selçuklu Emiri Celâleddin Karatay ve Antalya Dârüs-Sülehâsı" Akdeniz Beşeri Bilimler Dergisi, 9(1), Haziran 2019
- ◆ ÖZAYDIN Abdülkerim, "Nizamülmülk", TDV İslam Ansiklopedisi, Cilt 33, İstanbul 2007
- ◆ AYAZ Fatih Yahya, TDV, "Vezir" İslam Ansiklopedisi, Cilt 43, İstanbul 2013
- ◆ TDV İslam Ansiklopedisi "Eşarilik", "Rafizilik", "Kümdüri", "Melikşah", "Celaleddin Karatay" maddeleri.
- ◆ Urfalı Mateos Vekayinamesi Ve Papaz Grigor'un Zeyli, TTK, (nşr. Hrant D.ANDREASYAN)
- ◆ AKKUŞ Mustafa, "Nizamülmülk Suikastının Dönemin Kaynaklarına Yansıması" Selçuk Üniversitesi Selçuklu Araştırmaları Dergisi, Cilt 8, 2018
- ◆ ÖZAYDIN Abdülkerim, "Nizamülmülk'ün Büyük Selçuklu İmparatorluğuna Hizmetleri", Selçuk Üniversitesi Selçuklu Araştırmaları Dergisi, Cilt 8
- ◆ KAYA Pınar, "Büyük Selçuklular Döneminde Batıniler ile yapılan Mücadeleler" İÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2008,
- ◆ M.G.S. HODGSON, "Hasan Sabbah", A.Ü Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, (nşr. Süleyman TÜLÜCÜ), Erzurum 2009
- ◆ KAZVİNİ, Hamdullah Müstevfi, "Tarih-i Güzide", TTK, (nşr. Mürsel ÖZTÜRK), S.23, Ankara 2018
- ◆ KESİK Muharrem, "Büyük Selçuklu Devleti Veziri ve Türk Tarihinin Önemli Devlet Adamlarından Nizamülmülk", Selçuk Üniversitesi Selçuklu Araştırmaları Dergisi, Cilt 8, 2018
- ◆ KAYA Beytullah, "Nizamiye Medreseleri ve Eğitim Geleneği", Çekmece İZÜ Sosyal Bilimler Dergisi, 7/(4), 2019

- ◆ ŞAPOLYO Enver Behnan, “Selçuklu İmparatorluğu Tarihi”, Güven Matbaa, Ankara 1972
- ◆ ARIKAN Adem, “Selçuklular Döneminde Şia”, İÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, İstanbul 2010
- ◆ ALİCAN Mustafa, “Selçuklu Veziri Amidül Mülk Kündürinin Yükselişi ve Düşüşü”, Akademik Sosyal Bilimler Dergisi,2014
- ◆ DEMİRCİ Mustafa, “Selçuklu Veziri Amidülmülk Kündürü ve Selçuklu Dini Siyasetinde ki Yeri”, Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi, Ağustos 2016
- ◆ TURAN Refik, “Türkiye Selçuklularında Hükümet Mekanizması (Vezir ve Divan)”, MEB, İstanbul 1995
- ◆ BEDİRHAN Yaşar, “Selçuklu Müesseseleri ve Medeniyeti Tarihi”, Eğitim Yayınevi, Eylül 2012
- ◆ KUGUR Sadi, “Büyük Selçuklu Tarihi” Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir 2015
- ◆ KUCUR Sadi, “Türkiye Selçuklu Tarihi”, Anadolu Üniversitesi
- ◆ KAFESOĞLU İbrahim, “Sultan Melikşah” içinde MEB, İstanbul 1973
- ◆ Sencer DİVİTÇİOĞLU, “Oğuzdan Selçukluya Boy Konat ve Devlet”, Yapı Kredi, İstanbul 2000
- ◆ TURAN Refik, “Türkiye Selçukluları ve Anadolu Beyliklerinde Teşkilat”, Türkler Ansiklopedisi, Cilt 7
- ◆ YAMAN AbdulsameT, “Selçuklu Devleti'nin Yönetim Yapısı”, Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergisi, Sayı 40, 2018
- ◆ ÖZTOPRAK Nihat, “Divan Şiirinde Giyim Kuşam Üzerine Bir Deneme”, Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi, Sayı 4, İstanbul 2010
- ◆ KAFESOĞLU İbrahim, “Türk Milli Kültürü”, Ötüken, İstanbul 2020
- ◆ BARDAKÇI Veli Vehbi, “Osmanlı Öncesi Vezirlik”, İSTEM,Sayı 32,(11 Eylül 2018),24 Aralık 2018
- ◆ İbn-i HALDUN, “Mukaddime I. Cilt II. Cilt”, İlgü Kültür Sanat Yayıncılık, (Arslan TEKİN), İstanbul 2013

■ Dipnotlar:

[1] Hükümdarın şahsı tarafından hazırlanan, ta'yin ve görev

gibi emirleri belirten belgeye verilen ad.

[2] Veli Vehbi BARDAKÇI, "Osmanlı Öncesi Vezirlik", İSTEM, Sayı 32, (11 Eylül 2018), 24 Aralık 2018, s.302

[3] "...Resûlullah umumî ve hususî olan önemli işlerinde arkadaşlarının fikirlerini sorar, onlarla istişarelerde bulunurdu. Hz. Ebu Bekir ile hususî mahiyette olan işleri konuşur, onunla istişarelerde bulunurdu. Kisra (Fars), kaysar (Rum) ve necaşi (Habeş) hükümdarlarının hâllerini bilenler Ebu Bekir'i Resûlullah'ın veziri diye anarlardı.", İbn-i HALDUN, "Mukaddime I. Cilt II.Cilt" içinde "Vezirlik", İlgî Kültür Sanat Yayıncılık, (Arslan TEKİN), İstanbul 2013, s.579

[4] "Emevî halifeleri devlet işlerinde görüşlerine başvurdukları kâtipler tayin etmişse de bunlara resmî anlamda vezir unvanı verilmemiştir. Ancak Emevîler devrinde de bazı kimselerin vezir unvanıyla anıldığı bilinmektedir. Muâviye zamanında Ziyâd b. Ebîh, Abdülmelik b. Mervân döneminde Ravh b. Zinbâ' el-Cüzâmî vezir unvanı taşıyordu. Abbâsîler'e kadar geçen süreçte kâtipler veya halifenin danışmanı konumundaki kişilerin mevcudiyeti bu dönemde vezirliğin bir kurum olarak var olduğunu göstermez" daha fazla bilgi için bkz. Fatih Yahya AYAZ, TDV, "Vezir" İslam Ansiklopedisi, Cilt 43, İstanbul 2013, s.79

[5] "Divan-ı saltanat" (Büyük Divan) denilen hükümet, başında "Sahip divan-ı saltanat veya divan-ı ala" (veya hace-i buzug) unvanlı vezirin bulunduğu "divan-ı vezaret"e bağlı olan 4 divan (bakanlık)'dan kurulu idi..." İbrahim KAFESOĞLU, "Türk Milli Kültürü" içinde "Teşkilat", Ötüken, İstanbul 2020, s.352

[6] BARDAKÇI, a.g.e, s.309

[7] Altından yapılmış içinde kalem ve mürekkep hokkasını taşınabilir hale getiren gereç.

[8] "Destar Farsça sarık demektir. Başa takılan takke, fes vb. şeyler üzerine sarılan sarık manasına gelir." daha fazla bilgi için bkz. Nihat ÖZTOPRAK, "Divan Şiirinde Giyim Kuşam Üzerine Bir Deneme", Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi, Sayı 4, İstanbul 2010, s.144

[9] Abdulsamet YAMAN, "Selçuklu Devleti'nin Yönetim Yapısı", Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergisi, Sayı 40, 2018, s.166

[10] Refik TURAN, "Türkiye Selçukluları ve Anadolu Beyliklerinde Teşkilat", Türkler Ansiklopedisi, Cilt 7,s.155

[11] Sencer DİVİTÇİOĞLU, "Oğuzdan Selçukluya Boy Konat ve Devlet" içinde "Selçuklu Devlet Modeli", Yapı Kredi, İstanbul 2000,s.126-127

[12] Divan-ı İnşa:İç ve Dış yazışmalarla yükümlüdür. Divan-ı İstifa: Hazinesinin gelir giderleri ile ilgilenir.Divan-ı Arz: Eyaletlerde ki iktaların faaliyetlerini düzenleyen divandır. Divan-ı İşraf: Devletin Mali işlerde ki faaliyetleri kontrol eden divandır. Sadi KUCUR, "Türkiye Selçuklu Tarihi", Anadolu Üniversitesi,s.191, Ayrıca bkz. İbrahim KAFESOĞLU, "Sultan Melikşah" içinde "İdare Teşkilatı",MEB, İstanbul 1973,s.139-140-141,

[13] Sadi S. KUGUR, "Büyük Selçuklu Tarihi" içinde "Selçuklu Devlet Teşkilatı" , Anadolu Üniversitesi Yayınları,Eskişehir 2015,s.182

[14] Yaşar BEDİRHAN, "Selçuklu Müesseseleri ve Medeniyeti Tarihi" içinde "Hükümet İşleri",Eğitim Yaayınevi, Eylül 2012,s.53

[15] Türkiye Selçuklularında görev almış vezirlerin tam listesi için bkz. Refik TURAN, "Türkiye Selçuklularında Hükümet Mekanizması (Vezir ve Divan)", MEB, İstanbul 1995,s.39-40

[16] Kündüri'nin vezirliğe getirilişi hakkında daha fazla bilgi için bkz. Mustafa Demirci, "Selçuklu Veziri Amidülmülk Kündüri ve Selçuklu Dini Siyasetinde ki Yeri", Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi, S42, Ağustos 2016, s.226

[17] Kündüri'nin hadım edilmesi konusunda pek çok rivayete rastlanmaktadır. Bir rivayete göre Tuğrul Bey bu emri vermiş, diğer birine göre ise utancından kendi kendisini hadım etmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Mustafa ALİCAN,"Selçuklu Veziri Amidül Mülk Kündürinin Yükselişi ve Düşüşü", Akademik Sosyal Bilimler Dergisi,S29,2014,s.241

[18] Kündüri'nin Haifeyi ikna çabaları için bkz. Mustafa Demirci, a.g.e, s.228

[19] Eşarilik,Tuğrul Bey'in emri ile 1053 yılında Ebu'l Hasan

El Eşari hutbelerde lanetlenmeye başladı. daha fazla bilgi için bkz. Adem ARIKAN, "Selçuklular Döneminde Şia", İÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, İstanbul 2010, s.45

[20] Eşarilik: İtikadi Mezheplerden birisidir. Rafızilik: Batını bir Şii mezhepi. TDV İslam Ansiklopedisi, "Eşarilik" ve "Rafızilik" maddeleri.

[21] Tam adı; Ebu Ali Kıvâmüddin Hasan bin Ali bin İshak et Tusi.

[22] Enver Behnan Şapolyo, "Selçuklu İmparatorluğu Tarihi", Güven Matbaa, Ankara 1972, s.98

[23] Selçuklu Devletinin ilk dönemlerinde devleti idare edecek nitelikli kişilerin yetiştirilmek istenmesi, İslam dünyasında ki ayrılıkçı fikirlere karşı tedbirler alınabilmesi, Dini ve siyasi eğitim kurumlarında yaşanan ayrışmanın bir bütün haline getirilmek istenmesi, Batınilerin halk ve devlet içerisinde ki zehirli niyetlerinin engellenmek istenmesi gibi sebepler Nizamiye medreselerinin kuruluşunda etkili olmuştur. En meşhuru Bağdat'da ki medresedir. Burada yeteneği olup eğitime ihtiyaç duyan gençler yetiştirilir ve devlete kazandırılırdı. Öğrencilerin her türlü temel ihtiyacı karşılanır ve zamanı geldiğinde iş sahibi edilirdi. Bu medreselerde İslamın uygun gördüğü şekilde eğitimler verilir ve Dini vecibeler yönünden donanımlı temiz kişilikli insanlar yetiştirilmeye özen gösterilirdi. Medreseler hakkında daha fazla bilgi için bkz. Beytullah KAYA, "Nizamiye Medreseleri ve Eğitim Geleneği", Çekmece İZÜ Sosyal Bilimler Dergisi, 7/(4), 2019, s.53

[24] Muharrem KESİK, "Büyük Selçuklu Devleti Veziri ve Türk Tarihinin Önemli Devlet Adamlarından Nizamülmülk", Selçuk Üniversitesi Selçuklu Araştırmaları Dergisi, Cilt 8, 2018, s.65

[25] Tam adı; İbn Mahmud b. Muhammed b. Melik Şah b. Alp Aslan b. Çağrı Bey b. Mikail b. Selçuk. Hamdullah Müstevfi-yi KAZVİNİ, "Tarih-i Güzide", TTK, (nşr. Mürsel ÖZTÜRK), S.23, Ankara 2018, s.367

[26] Nizar-i İsmaili Devletinin kurucusu ve Batınilik faaliyetlerinin baş sorumlusu (dai)'si. ayrıntılı bilgi için bkz. Abdülkerim ÖZAYDIN, "Nizamülmülkün Büyük Selçuklu İmparatorluğuna Hizmetleri", Selçuk Üniversitesi Selçuklu

Araştırmaları Dergisi,Cilt 8,s.13, ayrıca bkz.Pınar KAYA, "Büyük Selçuklular Döneminde Batıniler ile yapılan Mücadeleler" İÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü,Yüksek Lisans Tezi,İstanbul 2008, ayrıca bkz.M.G.S.HODGSON, "Hasan Sabbah",A.Ü Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, (nşr.Süleyman TÜLÜCÜ),S40,Erzurum 2009

[27] Hasan Sabbah, Nizamü'l-Mülk'ü amacına ulaşmada en büyük engel ve düşman gördüğü dönemin kaynakları, siyasetname ve Sultan Melikşah'a yazdığı rivayet edilen mektuplardan da anlaşılmaktadır. Daha fazla bilgi için bkz. Mustafa AKKUŞ, "Nizamülmülk Suikastının Dönemin Kaynaklarına Yansıması" Selçuk Üniversitesi Selçuklu Araştırmaları Dergisi,Cilt 8,2018, s.170

[28] Osman TURAN, "Selçuklular Tarihi ve Türk-İslam Medeniyeti" Turan Neşriyat,2.Baskı,İstanbul 1969,s.172

[29] Melikşah'ın ölümü için bkz."Urfalı Mateos Vekayinamesi Ve Papaz Grigor'un Zeyli",TTK,(nşr.Hrant D.ANDREASYAN),s.178

[30] Abdülkerim ÖZAYDIN, "Nizamülmülk",TDV İslam Ansiklopedisi,Cilt 33,İstanbul 2007,s.196

[31] II. Kılıçarslan'ın veziri İhtiyâruddîn Hasan, Eyyûbîler ile çıkmak üzere olan savaşa engel olmuş, Mühezzibüddin Ali, Köseadağ Savaşı'ndan sonra İlhanlılar'la bir anlaşma yaparak devletin çöküşünü önlemiştir. Bunlara karşılık Fahreddin Kazvînî ise icraatıyla çöküşü hızlandırmıştır.58 Anadolu Selçukluları, İlhanlıların gölgesinde kaldıkları için vezir tayininde, Sultanların yanı sıra, Celâleddin Karatay ve Pervane Muînüddin Süleyman gibi devlet kadroları üzerinde nüfûz sahibi olan şahsiyetler ile İlhanlı Devleti'nin yetkisi ve etkisi büyüktür. 1285'ten sonra gücü elinde bulunduran İlhanlılar, vezir tayininde tek otorite olmuşlar ve bu vezirin yanına aynı yetkilere sahip İlhanlı Devleti'ni temsil eden bir şahsı da vezir unvanıyla görevlendirmişlerdir. Daha fazla bilgi için bkz. BARDAKÇI,a.g.e,s.312

[32] Osman TURAN, "Selçuklular Zamanında Türkiye" ,Ötüken,2018,s.541

[33] Mahmut DEMİR,"Türkiye Selçuklu Emiri Celâleddin Karatay ve Antalya Dârü s-Sülehası"Akdeniz Beşeri Bilimler

Dergisi,9(1),Haziran 2019,s.130-131

[34] Refik TURAN, a.g.e,s.100-101-104

[35] Refik TURAN, a.g.e,s.125. Taryhy makalalar